

huzamosabb idő elteltével fogják érezni. Tehát addig is minden lehetőséget meg kell ragadniuk, hogy a jelenleginél kedvezőbb helyzetbe jussanak pénzügyi ellátottságuk tekintetében. Lehetővé kell tenni, hogy felhasználhassák fejlesztési céljaikra a szolgáltatásukért kapott térítéseket, beleértve az ipari (kereskedelmi) vállalatoktól származó bevételeket is. A tapasztalatok egyébként azt mutatják, hogy az ingyenes szolgáltatások általában kevésbé hatékonyak, mint az ellenszolgáltatás ellenében nyújtottak.

Képzés és profizmus

A könyvtáraknak feladataikat új környezetükhöz alkalmazkodva kell ellátniuk, megfelelő együttműködési készséggel, szervezéssel és hatékonysággal. Bár a készség és szervezés önmagában is értékes, mégis a problémák új megközelítési módja a legfontosabb. Ha ez kialakul, akkor a fejlődés egyik legnagyobb akadálya hárul el.

Felszereltség és távközlés

A távközlés fejlesztése a dokumentumszolgáltatás javításának sarkköve. A régió könyvtárai e téren nagy segítségre szorulnak. Bár a könyvtárosok vajmi keveset tehetnek e vonatkozásban, de hangjukat feltétlenül hallatniuk kell. Az Európai Közösség máris figyelemre méltó anyagi eszközökkel rendelkezik a segítségnyújtáshoz, de más erőforrások is szükségesek a kielégítő szint eléréséhez. A szóban forgó szolgáltatás hatékonyabbá tétele fotómásolók és mikrofilm-kamerák, faxok, CD-ROM adatbázisok és online rendszerek számainak beállításától függ.

Állományfejlesztés

A kötelezpéldány-törvények kedvezőtlen módosításával, a keményvaluta szűk voltával, a csereegység-mények csökkenésével a régió könyvtárai mind kevesebb erőforrással néznek szembe a növekvő igényekkel. Meg kell találni a szükséges irodalom rendelkezésre bocsátásának módjait, és fel kell tártani azt a csereanyagot, amit a nyugati országok igényelnek, hogy a fizetési egyensúly kialakulhasson.

Cselekvési lehetőségek

Olyan időket élünk, amikor a nyugati könyvtáraknak is megvannak a maguk problémái, de ennek ellenére jelentős segítséget ajánlhatnak fel a kelet-európai régió könyvtárosainak. Elsősorban olyan szakmai tanácsokkal, hogy milyen módon aknázzhatók ki már meglévő lehetőségeik. A szakmai képzésben nyújtott segítséghez szintén viszonylag kis ráfordítás szükséges.

Mivel a nyugati könyvtárosoknak jó kapcsolataik vannak a modern technikai eszközök forgalmazóival, hozzásegíthetik kelet-európai kollégáikat, hogy beszerzéseiket kedvezőbb feltételek között bonyolíthassák le.

A nyugati és keleti könyvtárak közötti "ikerkapcsolatok" kialakítása hosszú távon lehetővé tenné a szakismeretek cseréjét, a problémákról és a fejlesztési törekvésekről való kölcsönös tájékoztatást és az operatív segítségnyújtást.

A dokumentumellátásban bizonyos határok között elképzelhető a térítésmentes vagy kedvezményes szolgáltatás is. A TEMPUS program keretében a szakembercserére szintén lehetőség nyílik.

A dokumentumszolgáltatással kapcsolatos statisztikai adatszolgáltatás jelenleg nem kielégítő. Mind egyik országnak el kellene készítenie a maga belföldi és nemzetközi statisztikáját, és meg kellene küldenie az IFLA Nemzetközi Kölcsönzési Hivatalának, hogy lehetővé váljék a teljesítmények és a lehetőségek tanulmányozása.

A régió országai tehát jelentős fejlesztést igényelnek. Az átmeneti kisebb javítgatások a jelenlegi helyzeten, amit azután visszaesések követhetnek, csatlódásokhoz vezetnének. Ilyen módon jobb egyáltalán nem toldozgatni-foldozgatni a szolgáltatásokat, s nem ébreszteni hamis reményeket.

/CORNISH, G. P.: Document supply in Eastern Europe: problems and prospects. = Interlending and Document Supply, 19. köt. 4. sz. 1991. p. 138–146./

(Balázs János)

A tudományos és műszaki könyvtárak fejlődése Nagy-Britanniában

1750-től röviden vázoljuk a fejlődést, amely létrehozta a tudományos és műszaki könyvtárak mai hálózatát Nagy-Britanniában.

1750–1850

Az első szakasz a *British Museum* 1753-as alapításával indul, és az 1851-es világkiállítással ér véget.

Sir Hans Sloane (1660–1753) nagy személyes gyűjteményt alakított ki, amely magában foglalt egy herbáriumot, 50 000 nyomtatott kötetet és 4000 kéz-

iratot. Végredeleiben a nemzet számára ajánlotta fel 20 000 fontért. Az összeget tombolán gyűjtötték össze, s az egész gyűjteményt Bloomsburyben, a Montague-házban helyezték el, így alapították meg a British Museumot. Azt gondolhatnánk, hogy ez jelentette a nemzeti tudományos könyvtár kezdetét, vagy legalább a nemzeti könyvtárét, erős tudományos irányultsággal. Nem ez volt a helyzet.

A londoni Királyi Társaságnak 1660 óta volt könyvtára. Nagy lendületet vett azzal, hogy a norfolki herceg 1667-ben neki ajándékozta könyvtárát. A továbbiakban vásárlások és ajándékok útján fejlőd-

dött. Általában azonban a 18. század közepén hiányzott a tudományról való intézményes gondoskodás, ami két magánvállalkozás példáján is tükröződik.

Henry Cavendish (1731–1810), a vegyész és fizikus londoni házában 9000 kötetes könyvtárat tartott fenn, amely több mint 3500 tudományos könyvet, nagyrészt friss munkákat tartalmazott. A könyvtárat nemcsak helyben használhatták az erre jogosultak, hanem kölcsönözni is lehetett belőle. Könyvtárosaának halála után Cavendish hetente személyesen nyitotta ki a könyvtárat, s még saját kölcsönzéseit is nyilvántartotta.

William Curtis (1746–1799) botanikus és műkertész volt. 1778-tól haláláig botanikus kerteket vezetett, amelyek nyitva álltak a támogatóik előtt. Később a londoni kertek a Királyi Botanikus Kertek kivételével a pihenést szolgálták. Curtiséi azonban elsősorban az oktatási célokat segítették, s volt egy könyvtáruk is. 1792-ben a könyvtárban 300 könyv volt a botanika, ornitológia és entomológia területéről.

A természet leírásával való foglalkozás divatossá vált a 18. század végén. Ezt tükrözi a nemzeti tudományos társaságok számának nagyarányú növekedése is Londonban. Az 1788-ban alakult Linné Társaság tiszteletbeli könyvtárost bízott meg már első közgyűlésén, majd 1829-ben megvásárolta Linné saját gyűjteményét. Az 1804-ben alapított Műkertész Társaság találkozójának először a Linné Társaság adott helyet, de hamarosan saját könyvtárat kezdett fejleszteni. Az 1807-ben alapított Geológiai Társaságnak 1809-től volt könyvtára. 1826-ban a Linné Társaság tagjai alapították a londoni Zoológiai Társaságot, amelynek egyik fő célja egy zoológiai könyvtár létrehozása volt; az 1833-ban alapított londoni Entomológiai Társaságnak 1843-tól volt könyvtára.

A természetrajz divatja hatással volt az oxfordi és cambridge-i egyetem tudományos könyvtárainak megteremtésére is.

Az oxfordi *Radcliffe Könyvtárat* *John Radcliffe* (1650–1714) orvos végakarata nyomán hozták létre, és 1749-ben nyitották meg. Első 60 éve elég szerencsétlenül alakult. Alig szerzeményeztek, s hosszú időszakokon át zárva is volt a könyvtár. 1810-ben azonban az igazgatóság *George Williamst* alkalmazta könyvtárosként, aki a Linné Társaság tagja, az egyetem botanikaprofesszora, és a Radcliffe Kórház orvosa volt. Williams a beszerzési kerettel együtt elnyerte a felügyelőbizottság hozzájárulását, hogy a könyvtár a jövőben a természettudományokra és az orvostudományokra specializálódjék.

A *Cambridge-i Filozófiai Társaságot* (Cambridge Philosophical Society) *Adam Sedgwick*, a geológia professzora és *John Stevens Henslow*, geológus és botanikus együtt alapította meg 1819-ben. 1821-ben a társaság elhatározta egy olvasóterem felállítását, amelyben természettudományos folyóiratok mellett hírlapok és irodalmi lapok is rendelkezésre álltak. 1833-ban önálló épülethez jutottak; ebben olvasóterem és könyvtár is helyet kapott.

Számos, a Cambridge-i Filozófiai Társasághoz hasonló filozófiai (azaz tudományos) társaság jött létre Nagy-Britanniában az 1750 utáni időszakban. Ez egyébként nem tekinthető tipikus szerveződésnek, az ipari központoktól való távolsága és az egyetemhez való kötődése miatt.

Tipikus példa a *Derbyi Filozófiai Társaság*, amelynek tagjai a gyártulajdonosok, az orvosok és a földbirtokos arisztokrácia soraiból kerültek ki. A társaság egyik célja egy tudományos könyvtár létrehozása volt; a könyvtár a brit és a francia tudományos társaságok aktáin, a divatos botanikai és geológiai műveken kívül kémiai, s annak ipari alkalmazásairól szóló könyveket is tartalmazott.

1851–1914

1852-ben elfogadták a szabadalmi törvényt. Közvetlen ösztönzője a Királyi Művészeti Társaság volt a világiállítás kapcsán, de ez a jogszabály egyébként a jogrendszer általános reformjába illeszkedett, az iparosodott társadalom igényeinek megfelelően.

Bennet Woodcroft-ot nevezték ki a szabadalmi hivatal vezetőjévé, aki iparos, szabadalomtulajdonos és a londoni University College gépészeti professzora volt. Egy éven belül megkezdte a hazai és külföldi gépészeti és természettudományos irodalom gyűjtését, szabadalmi leírásokat szerzett be csere útján. 1854-ben kiadta az 1617 és 1852 között engedélyezett szabadalmak indexeit, s példányait letétbe helyezte a vidéki könyvtárakban. Megépítette és felszerelte a *Szabadalmi Hivatal Könyvtárát*, amelynek első könyvtárosa is volt. Eleinte szegényesen volt elhelyezve, de már a kezdetektől szabadpolcon lehetett hozzáférni az állományhoz.

A másik reform a természettudományok oxfordi és cambridge-i pozíciójával volt kapcsolatos. Bár mindkét egyetemen voltak természettudományos tanszékek, az 1850-es évek elejéig nem lehetett vizsgát tenni e stúdiumokból. Oxfordban 1850-ben változott meg a helyzet. A fejlődő természettudományi oktatás hatására épült az egyetemi múzeum, amelyben előadótérmet is voltak. 1861-ben a Radcliffe Library a Bodleiana Könyvtárhoz közeli helyéről az egyetemi múzeum épületébe költözött.

A Cambridge-i Filozófiai Társaság az 1840-es évek végétől anyagi nehézségekkel küzdött, így amikor a Cambridge-i Egyetem 1865-ben új múzeumot és előadótérmet tervezett, a társaság is helyet kért magának, így kezdődött hivatalos egyesülése az egyetemmel. Ez megszilárdult, amikor 1880-ban teljes mértékben az egyetemen nyert elhelyezést. Bár az egyetem nem fogadta el az egyesület javaslatát egy központi természettudományos könyvtárra, de több helyet adott, s fedezte a könyvtáros fizetését, cserébe azért, hogy a könyvtárat megnyitották az egyetem minden oktatója előtt, s irányítását egy közös bizottság látta el.

A *Természettudományi Múzeum Könyvtára* az 1851-es világiállításnak és az ezt követő, a műszaki oktatással kapcsolatos állami kezdeményezéseknek

köszönheti létét. A világiállítás 186 000 fontos hasznából és 150 000 font állami pénzből vásároltak telket South Kensingtonban. A terv az volt, hogy itt legyen a műszaki egyetem (az 1845-ben alapított Királyi Kémiai Főiskolára és az 1851-ben indított Bányaászati Iskolára alapozva), továbbá költözzenek ide múzeumok, művészeti galériák és tudós társaságok.

1853-ban jött létre a Tudományos és Művészeti Minisztérium, hogy "növelje a műszaki oktatás anyagi bázisát, s növelje a tudomány és művészet hatását a termelő iparra". Ennek egyik eszköze múzeumok alapítása volt. 1857-ben nyitották meg a *South Kensington Museumot*. Gyűjteményei közül az egyik oktatási eszközökből és könyvekből állt, amelyeket korábban a Művészeti Társaság 1854-es centenáriumi kiállításán mutattak be. A gyűjtemény a kiadók és a gyártók ajándékaiból gyarapodott.

1883-ban 30 000 kötet került a South Kensingtonba, ezek korábban a Földmérési Hivatal, a Gyakorlati Geológia Múzeuma és a Bányaászati Iskola állományába tartoztak. 1888-ban a nem könyv jellegű anyagok átadásával a *Természettudományi Könyvtár* (Science Library) elnyerte végső formáját, majd 1909-ben a Természettudományi Múzeum könyvtára lett, amikor a művészeti gyűjteményeket a South Kensington Museumból a Victoria and Albert Museumba szállították.

Közben 1831-ben az addig a Montague-házban lévő British Museum új épületet kapott Bloomsburyben. Az eredeti gyűjteményeket antik és etnológiai anyaggal egészítették ki. 1856-ban *Antonio Panizzi* lett a könyvtár vezetője, aki nem is titkolta a természettudománnyal és -tudósokkal szembeni ellenérzését. Az új természettörténeti főfelügyelő, *Robert Owen* több helyet kért a természettörténet számára; ennek eredményeként 1881-ben ez az anyag South Kensingtonba került, kialakítva a British Museum (Natural History) gyűjteményt, amelyet általában Természettörténeti Múzeumként (Natural History Museum) ismernek. Az Owen kinevezésétől a költözésig eltelt 25 év vitáinak eredménye – ahogyan azt az abban részt vevők előre látták – az volt, hogy a múzeumi anyag különvált a tanulmányozásához szükséges könyvanyagtól, mivel nagy jogi vita alakult ki annak érdekében, hogy a British Museumban felhalmozott jelentős tudományos irodalom szétszóródását megelőzzék. Az új múzeum, amely csak kis segédkönyvtárat vitt magával a természettörténeti osztályokról, kifejlesztette saját könyvtárait South Kensingtonban; ezek 1900-ban már 67 000 kötetet tartalmaztak.

Az I. világháború kitörésének idejére kialakult a természettudományos könyvtárak rendszere a következő 60 évre: South Kensingtonban a Természettudományi Múzeum és a Természettörténeti Múzeum könyvtárai; London jogi negyedében a Szabadalmi Hivatal Könyvtára; Oxfordban a Radcliffe Könyvtár, és Cambridge-ben a Filozófiai Társaság Könyvtára. Közben a brit természettudományos és műszaki irodalom kötelese példányainak gyűjtő helyeit a könyv-

táraknak egy egész más csoportja képezte: a British Museum, a Bodleiana Könyvtár, a Cambridge-i Egyetemi Könyvtár és Edinburghban az Ügyvédi Kar Könyvtára.

Még két fejlemény érdemel említést az 1851 és 1914 közötti időszakban. Az első az önálló tanszéki könyvtárak kialakulása az egyetemek természettudományos tankszékein; a második a műszaki könyvtárak számának a növekedése az iparban, legelőbb a vegyiparban az 1870-es években.

1914–1939

A két világháború között a gazdasági helyzet és a tudományos irodalom robbanásszerű növekedése arra vezetett, hogy csak a legnagyobb intézmények könyvtárai célozhatták meg az önellátást, így ezt az időszakot természetesen a növekvő együttműködés jellemzi. 1924-ben alakult meg a *Szakkönyvtárak és Információs Irodák Egyesülete* (Association of Special Libraries and Information Bureaux). 1932-ben Sheffieldben a közművelődési és ipari könyvtárak alapították meg a *Sheffieldi Csereszervezetet* a kooperáció szerveként.

A Természettudományi Múzeum Könyvtára S.C. *Bradford* vezetése alatt vált a természettudományi folyóiratok központi ellátó helyévé. A *Kenyon-bizottság*, amelyet a munkáspárti kormány azzal a szándékkal állított fel, hogy a műszaki oktatást a közművelődési könyvtárakon keresztül támogassa, azt ajánlotta, hogy a British Museum állítson fel egy új Nemzeti Központi Könyvtárat a könyvtárközi kölcsönzési igények kielégítésére, továbbá hogy a Természettudományi Múzeum Könyvtára legyen a természettudományi anyag fő ellátója. A British Museum elzárkózása és a Nemzeti Központi Könyvtár alulfinanszírozása arra vezetett, hogy ez utóbbi sohasem volt képes többre, mint hogy klíringállomás legyen a könyvtárközi kölcsönzésben. Az anyagi nehézségekkel küzdő Természettudományi Múzeum Könyvtára pedig a maga útját járta.

1924-ben lehetőség nyílt Oxfordban a tudományos gyűjtemények racionalizálására. A felügyelőbizottság átadta a Radcliffe Könyvtárat az egyetemnek. A könyvtár anyaga a Bodleiana Könyvtárban az 1884-től kötelese példányként érkezett természettudományos irodalommal növekedett. A Radcliffe Könyvtárból *Radcliffe Természettudományos Könyvtár* lett.

1940–1962

A második világháború után komolyan aggódtak azért, hogy a brit tudomány és ipar újjáépítéséhez szükséges tudományos és műszaki irodalom nem volt elérhető.

A Természettudományi Múzeum Könyvtára 1940-re megtelt. A külföldi irodalom egy része beszerezhetetlen, az ún. "szürke irodalom" hozzáférhetetlen volt. Közben a tudományos folyóirat-állomány felesleges párhuzamosságokat mutatott, s túlnyomó részben Londonban volt található, távol az ipari központoktól.

Az aggodalmak három követelésben kristályosodtak ki: legyen egy nemzeti természettudományos kölcsönző könyvtár a Természettudományi Múzeum Könyvtárára alapozva; legyen egy központi természettudományi referenszkönyvtár a Szabadalmi Hivatal Könyvtárára alapozva; a British Museum természettudományos anyagát jobban hasznosítsák.

Az első követelmény szüntelen ismételtetése és D.J. Urquhart fáradhatatlan, személyes küzdelme vezetett arra, hogy 1956-ban létrehozták a Tudományos és Ipari Kutatási Minisztérium Kölcsönző Könyvtári Egységét, s végtére 1962-ben az észak-angliai Boston Spában megnyitották a Nemzeti Természettudományos és Műszaki Kölcsönző Könyvtárat (National Lending Library for Science and Technology).

A második követelményt készségesen elfogadta a háború utáni munkáspárti kormány, amely azt tervezte, hogy egy tudományos központot épít a Temze déli partján, ahol a Szabadalmi Hivatal és könyvtárát, a tudományos társaságokat és a Tudományos és Ipari Kutatási Minisztériumot helyezték volna el. Azonban az ezt követő konzervatív kormányzat 1952-ben elhalasztotta a tervet.

1957-ben a kormány közölte, hogy tárgyalásokat kezdett egy új Szabadalmi Hivatal elhelyezésére a déli parton, az eredeti terv karcsúsított változatában; a tudományos társaságok elhelyezéséről már nem volt szó. 1959-ben a Szabadalmi Hivatal Könyvtárát a British Museum illetékességébe utalták azzal a feltétellel, hogy a British Museum természettudományos anyaga álljon a Nemzeti Természettudományos és Találmányi Referenszkönyvtár (National Reference Library of Science and Invention) rendelkezésére. (Ez lett a Szabadalmi Hivatal Könyvtárának új neve.) Az elhelyezési problémákat toldaléköpületek nyitásával oldották meg London központjában.

1963–1973

Két esemény jelzi a következő periódus kezdetét: a Robbins-jelentés elkészülte 1963-ban, és az oktatási és Tudományos Minisztérium megeremtése 1965-ben.

A Robbins-jelentés a felsőoktatás hallgatólétszámának 50%-os növelését javasolta 1968-tól, és a brit egyetemek számát 60-ra emelni 1981-ig, ami a hallgatólétszám 15%-os növelését is jelenti. Ennek természetesen a könyvtári ellátásra is kihatása volt. A következő hat évben belső bizottságok vizsgálták az egyetemi könyvtári ellátottságot Oxfordban, Cambridge-ben és Londonban, a Parry-bizottság pedig további egyetemeken. Három jelentés is foglalkozott a tanszéki könyvtárak elburjánzásának problémájával, s rámutatott annak szükségességére, hogy egy szervezettebb rendszerben kellene őket egyesíteni. A Shackleton-jelentés Oxfordban a Radcliffe Természettudományos Könyvtár komoly elhelyezési gondjait tárta fel. Közben Cambridge-ben a Filozófiai Társaság Könyvtára Természettudományos Folyóiratok Könyvtárává (Scientific Periodicals Library) alakult.

A Tudományos és Ipari Kutatási Minisztérium 1965-ös felbomlása, és némely feladatának – beleértve a Nemzeti Természettudományos és Műszaki Könyvtár fenntartását – az Oktatási és Tudományos Minisztériumra való átruházása azt jelentette, hogy most egy minisztérium gondoskodott a British Museum, a Nemzeti Tudományos és Találmányi Referenszkönyvtár, a Nemzeti Központi Könyvtár, a Nemzeti Természettudományos és Műszaki Kölcsönző Könyvtár és a Természettudományi Múzeum Könyvtára költségvetéséről. Így ténylegesen tér nyílt a racionalizálásra, különösen a könyvtárközi kölcsönzés területén, amelyet két külön szervezet próbált megoldani.

Az 1969-es Dainton-jelentés a nemzeti könyvtári ellátás alapvető újrászervezését javasolta. A legfőbb javaslat az volt, hogy egy új nemzeti könyvtári hatóság válassza le a British Museum Libraryt a British Museumról, és vegye át a National Lending Library for Science and Technologyt és a National Central Libraryt, egy helyen egyesítve e két kölcsönzési központot. Ezt a javaslatot végre is hajtották, s így alakult meg 1973-ban a British Library: egy referenszrészleggel – amely magában foglalta a Szabadalmi Hivatal új nevet kapott könyvtárát (Science Reference Library) –, valamint egy kölcsönzési részleggel (Lending Division) Boston Spában.

A jelen

1973 óta a British Library Lending Division neve British Library Document Supply Centre, a Science Reference Library neve pedig Science Reference and Information Service. A nemzeti könyvtár elhelyezésének kérdéséről döntöttek: 1996-ra a természet-, humán és társadalomtudományokat egy, az adott célra épített épületben egyesítik a londoni St. Pancras negyedben. Itt a tudományos, műszaki és gazdasági (business) gyűjteményeket három olvasóteremben helyezik el, 19 kilométernyi szabadpoliccal.

• • •

Összefoglalva: a mai brit tudományos és műszaki könyvtári ellátás keretei jórészt az 1851–1883 közötti években alakultak ki, s nem a nemzeti könyvtári ellátás főáramában. A II. világháborút követő válságban a kormányzat és a nemzeti könyvtár elhanyagolta a tudományos és műszaki területeket; a válság enyhítésére irányuló törekvések lassúak és töredékesek voltak.

A természet-, humán- és társadalomtudományi gyűjtemények egyesítése St. Pancrasban azt jelzi, hogy a természet- és műszaki tudományok végre megtalálták helyüket a nemzeti könyvtári rendszerben.

/WYATT, R. J.: The development of scientific and technological libraries in Great Britain. = Iatul Quarterly, 5. köt. 1. sz. 1990. p. 70–78./

(Murányi Péter)